

**АСТІОНІМИ УКРАЇНИ, МОТИВОВАНІ
ВІДКОМПОЗИТНИМИ АНТРОПОНІМАМИ,
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ**

Віра КОТОВИЧ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич).
E-mail: virako@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6370-8135*

*У статті окреслено лінгвокультурологічний портрет астіонімів України, мотивованих слов'янськими автохтонними відкомпозитними особовими назвами. Виявлено одинадцять таких назв міст, Болехів, Бучач, Любомль, Ніжин, Пирятин, Путивль, Радехів, Рахів, Рогатин, Терехів, Чернігів. Їхніми етимонами стали антропоніми Болехъ, *Бучакъ (< Будимиръ, Бутовитъ чи ін.), Любомль, Нѣга, *ПирАта (< Пирогостъ чи ін.), *Путивъ / *Путимъ (< *Путивой, *Путимысль чи ін.), Радехъ, *Рогата (< Роговладъ, Рогнѣдъ чи ін.), *Тереховъ (< Тереховитъ чи ін.), *Чернигъ (< Чернимиръ, Черниславъ чи ін.). Доведено, що астіоніми яскравіше, ніж комоніми, відтворюють дух та віяння епохи, яка їх покликала до життя, і проєктують назвоцентричні процеси на формування іменотворчого колориту інших поселень.*

Формування лінгвокультурологічного портрета здійснено за схемою: ядрена зона (теперішня назва міста, його локалізація); ближня периферія (наукова тенега астіоніма з експлікацією етимона); дальня периферія (характеристика етимона); інтерпретаційна зона (вірогідні наукові версії тенеги астіоніма або його етимона; народноетимологічні легенди; дескрипції; конотоніми тощо).

Наголошено, що відкомпозитні антропоніми – праслов'янська антропонімійна спадщина, яка своїм корінням сягає праіндоєвропейської епохи. Внаслідок співзвучності кореневих морфем відкомпозитних дериватів з апелятивними чи апелятивами дослідники нерідко відносять багато з них до розряду відапелятивних імен. Однак певні традиції розмежування відкомпозитних та відапелятивних особових назв уможливили зберегти окреслені у розвідці астіоніми до мотивованих відкомпозитними антропонімами.

Крім офіційних назв міст сьогодні активно побутують дескрипції / конотоніми, які зібрано та вперше введено в науковий обіг.

Доведено, що антропоніми є одними з найбільш культуроємних мовних знаків, тож лінгвокультурологічний портрет астіонімів, мотивованих особовими

вими власними іменами, є фундаментальним матеріалом для пізнання культури народу, розуміння національної специфіки, регіонального характеру.

Ключові слова: астіонім, слов'янська автохтонна відкомпозитна особова назва, лінгвокультурологічний портрет, антропонімний код.

Постановка проблеми. Астіонім – типовий і водночас специфічний вид ойконіма. Його типовість передусім виявляється в тому, що первісно двір, осада, хутір, село тощо не знали, що «виростуть» і стануть містом. Міська назва не добиралася навмисно і не протиставлялася назві сільській.

Специфічність астіонімів, принаймні, багатьох з них, виступає уже в пізніші часи, коли якесь село чи селище міського типу набуває міського статусу. Назви таких поселень можуть залишатися без змін, але часто, ставши містом, поселення перейменовуються, їхні ймення дооформлюються спеціальними «міськими» суфіксами *-ськ*, *-цьк*, характерним для античних топонімів формантом *-ія*, компонентом *-поль* (< πόλις) ‘місто-держава’ тощо.

Астіонім яскравіше, ніж комонім, відтворює дух та віяння епохи, яка його покликала до життя, і проектує назвоцентричні процеси на формування іменотворчого колориту інших поселень.

Сьогодні в Україні офіційно засвідчено 469 міст. Назва кожного з них – особливий лінгвокультурологічний код, закодування якого відбулося в часі присвоєння імені, а декодування триває протягом усього періоду побутування поселення. Як слушно зазначає Василь Грещук, врахування відомостей про походження давніх топонімів (а переважна більшість астіонімів якраз і є дуже давніми топонімами. – *В. К.*) слугує надійним і переконливим матеріалом в аргументації таких важливих проблем, як локалізація племен і народів, часові рамки їх появи й активної діяльності в історії, міграційні процеси тощо [5, 198–199].

У пропонованій розвідці проаналізовано мотивовані слов'янськими автохтонними відкомпозитними особовими іменами сучасні українські астіоніми як експлікатори антропонімного коду культури. Моделювання їхнього лінгвокультурологічного портрета стало **метою нашої статті**.

Назви українських міст не раз були об'єктом історичного, краєзнавчого, лінгвістичного аналізу. З-поміж відомих публікацій передусім покликуємося на колективну академічну працю «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (автори Ірина Железняк, Алла Корепанова, Лариса Масенко, Олексій Стрижак) [7], а також ономастичні лексикографічні роботи Дмитра Бучка, Віри Котович [1], Мирослава Габорака [3], Олександра Іваненка [8], Василя Лучика [12], Михайла Худаши [17], Віктора Шульгача [19], Василя Яція [21]. З огляду на лінгвокультурологічний аспект розвідки, джерелом краєзнавчого матеріалу послуговував також топонімічний словник Миколи Янка [20].

Виклад основного матеріалу. Мотивом для творення астіонімів були різні типи антропонімів, слов'янські автохтонні особові імена-композиції, відкомпозитні утворення, відапелятивні деривати, християнські імена, що пройшли багатовікову адаптацію на українському мовному ґрунті, імена-прізвиська, прізвища різного походження (утворені від усіх

названих груп антропонімів лексико-семантичним та морфологічним способами). Розмежування таких груп антропонімів безпосередньо в антропоніміці дає змогу відповісти на багато питань лінгвального та екстралінгвального характеру.

В ойконіміці також неодноразово здійснювалася спроба виокремити антропоніми, які послуговували етимонами для творення назв поселень, тобто з'ясувати, що було базовим антропонімом, загальнослов'янське ім'я-комполит, чи власне українське композитне прізвисько; відкомполитне ім'я, чи відапелятивне; відапелятивне особове ім'я, чи вуличне прізвисько; давнє прізвисько, чи утворене від нього прізвище тощо. Такому розмежуванню нерідко сприяє словотвірна структура астіоніма та час фіксації назви в історичних джерелах. Однак іноді важко, або й неможливо остаточно вирішити питання, скажімо, чи відкомполитний дериват *Воль* (< *Во-леславъ*), чи відапелятивний антропонім *Воль* (> *Віл*), чи прізвисько *Віл* ('працює, як віл', 'подібний до вола', 'має багато волів', 'дуже любить доглядати за волами' тощо), чи прізвище Іван *Віл* збережено в назві поселення *Волів*. Вияв антропонімного коду в ойконіміконі передбачає експлікацію якнайширшого корпусу особових власних назв.

Відкомполитні антропоніми – праслов'янська антропонімічна спадщина, яка своїм корінням сягає праїндоевропейської епохи. Внаслідок співзвучності кореневих морфем відкомполитних дериватів з апелятивними чи апелятивами дослідники нерідко відносять багато з них до розгляду відапелятивних імен [6, 51]. Однак певні традиції розмежування відкомполитних та відапелятивних особових назв уможливили зарахувати низку астіонімів до мотивованих відкомполитними антропонімами.

Формування лінгвокультурологічного портрета міського поселення, мотивованого слов'янським автохтонним відкомполитним особовим іменем, здійснюємо за схемою: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (наукова генеза астіоніма з експлікацією етимона; історичні умови постання назви, дата першого відомого засвідчення назви поселення в джерелах; зміна назви тощо); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (вірогідні наукові версії генези астіоніма (відмінні від задекларованих у зоні ближньої периферії); вірогідні наукові версії характеристики етимона (відмінні від задекларованих у зоні дальньої периферії); народноетимологічні легенди, перекази, пояснення походження назви міста; дескрипції, конотоніми тощо).

Ядерна зона. Болехів (ІФ).

Ближня периферія. Болех + -ів (< -овъ) → Болехів. Мотивом для творення назви міста став антропонім *Болех*. *Болехівські землі* відомі з 1371 р. (ІМС ІФ, 206). Тоді угорська королева Ізабелла подарувала їх за добру службу Данилові Дажбоговичу [11, 3]. Фіксацію назви поселення подибуємо в давніх актах 1472 р., *Bolechow* (AGZ VII, 127).

Дальня периферія. Антропонім *Болехъ* (Мор., 21) засвідчений в іменослові Михаїла Морошкіна, у польських (*Bolech* (SSNO I, 209), чеських (*Bolech* (Sv., 147) ономастиконах. Учені вважають його суфіксальною гіпокористикою слов'янських особових імен-комполитів типу *Болеборъ*, *Болебудъ*, *Болегивъ*, *Болегостъ* [17, 38], *Болеславъ* [7, 22; 12, 58; 23, 39],

реконструйованого **Болестрахъ* [12, 58] тощо. Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Бол(e-)* < праслов. **bolъ*, **boleti* ‘хворий, хворіти’ (ЕСУМ I, 199).

Інтерпретаційна зона. *Болехів* послідовно побутує у всіх відомих історичних документах з початковим *Б-* та кореневим *-оле-*. Тому не бачимо підстав пов’язувати його генезу з етнонімом *волох* ‘волошин, румун’ (Гр. I, 252), або з розбитими 1226 р. Данилом Галицьким та розсіяними по Галичині *болохівцями*, племенами зі Східного Поділля [11, 3<https://explorer.lviv.ua/forum/index.php?topic=3033.0>]. Ономасти вважають, що «волоський слід» з’явився у структурі астіоніма у зв’язку з поділом *Болехова* на дві частини – *Болехів Руський* (*Bolehow Ruthenicum*, 1488 р. (ACZ XV, 258); [3, 22]) та *Болехів Волоський* (*Bolechow Valachorum*, 1472 р. (ACZ VII, 127); [3, 22]). У назві міста закладена вказівка на належність автохтонного українського поселення *Болеху*, а не *волохам*. За етнонімом було поіменовано частину поселення, що до сьогодні збережено як мікротопонім *Волоське Село* – місцевість у північно-східному районі міста (теперішні вул. Грушевського, Коцюбинського, Млинарська, Церковна, Волоська, Стрийська) [4, 99].

З огляду на значну кількість велосипедів у місті (починаючи, очевидно, з того часу, коли тут працювали великі промислові підприємства, а міського транспорту не було) зародилася та активно використовувалася дескрипція *місто роверів* (*ровер* – діал. ‘велосипед’).

Про *Болехів* (ІФ) див. ще [3, 22; 12, 58–59; 17, 38; 20, 55; 21, 33].

Ядерна зона. *Бучач* (Тр.).

Ближня периферія. **Бучакъ* + *-*jъ* → *Бучач*. Мотивом іменування поселення послуговував антропонім **Бучак*. *Бучач* засновано ще в давньоруській період, коли активною була ойконімотвірна функція суфікса *-*jъ*; назву поселення фіксують історичні писемні джерела від 1379 р., *Viszacz* (AGZ V, 18).

Дальня периферія. Не засвідчений у відомих нам ономастиконах антропонім **Бучакъ* – усічено-суфіксальний варіант якогось зі слов’янських автохтонних композитних особових імен з початковим *Буд-* / *Бут-* (*Будивои*, *Будимиръ*, *Бутовитъ* (Мор., 29–30) тощо). На можливість утворення *Вищ* від *Vidimir* у старочеській антропоніміці вказував Ян Свобода (Sv., 138). А приєднання суфікса *-ак* до гіпокористик – явище поширене в багатьох слов’янських мовах: *Dobr* + *-ак* → *Dobrak* (Sv., 138); *Mir* + *-ак* → *Mirak* (Mal., 106); *Бучъ* (Мор., 31) + *-ак* → **Бучакъ*. Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Буд(u)-* < прасл. **buditi* ‘не спати, пильнувати, охороняти, чекати, підстерігати’ (ЕСУМ I, 277 – 278; ЭССЯ III, 76 – 77); *Бут(u)-* < прасл. *buti* ‘бути’ (ЕСУМ I, 187 – 188).

Інтерпретаційна зона. Якщо для Дмитра Бучка мотивація астіоніма *Бучач* антропонімом **Бучак* (< *Будимиръ*, *Бутовитъ* чи под.) є цілком очевидною [2, 3], то Михайло Худаш реконструював базовий антропонім (**Бучайко* < **Бучай* < **Б[ог]учай*) та ймовірну первісну назву поселення (не *Бучач*, а **Бучайчъ*) [16, 98].

Версія про *букові ліси* – народноетимологічна.

Про *Бучач* (Тр.) див. ще [1, 52; 12, 86; 16, 98 – 99; 20, 64].

Ядерна зона. Любомль (Вл.).

*Ближня периферія. Любомль + -*ъ → Любомль.* Літописний ойконім мотивовано антропонімом *Любом*. Першу відому писемну згадку про поселення датовано 1287 р., *и... приѣха в Любомль* (ПСРЛ II, 907 – 909); [7, 86].

Дальня периферія. Давня слов'янська відкомполітна особова назва *Любомль* (пор. старопол. Jan *Libot*, 1424 р. [19, 81]) – похідне утворення від одного з імен-комполітів типу *Любгость, Любивою, Любимирь, Любодрагъ, Любомирь, Люборадъ, Любославъ* (Мор., 114, 115). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Люб(о)-* < прасл. *ljubъ* ‘милий, приємний, коханий’ (ЕСУМ III, 320).

Інтерпретаційна зона. За народною легендою, князь Володимир Василькович, небіж короля Данила Галицького, фундатор поселення, сказав «*любо мне [тут]*», що і дало назву містові. Не тільки об'єктивні закони назвотворення свідчать проти такої версії, але й текст Іпатіївського літопису, напевно князь їхав до міста, яке уже на той час іменувалося *Любомль*.

Павло Чучка висуває припущення, що колишньою назвою міста була **Любом[и]ль* [18, 223]. У такому випадку мотивовано астіонім не відкомполітним дериватом, а безпосередньо іменем-комполітом *Любомиль* (*Любомиль + -*ъ → *Любомиль*).

Сьогодні *любомильці* називають ще своє місто *Бодетаун*. Конотонім утворено за назвою художнього серіалу «*Bordertown*» («Місто на кордоні»), який демонструвався у 90-их роках ХХ ст. Від *Любомля* до кордону з Польщею – 15 км., до кордону з Білоруссю – 50 км.

Про *Любомль* (Вл.) див. ще [7, 86; 12, 312; 19, 81; 20, 218].

Ядерна зона. Ніжин (Чрн.).

Ближня периферія. Ньга + -инъ → Ньжинъ → Ніжин. Сучасний *Ніжин* мотивовано антропонімом *Ньга*. У писемних джерелах астіонім побутує з 1514 р. (ГЕУ II, 416). До того часу, як припускають учені, назвою поселення було *Оуненъжъ*, 1147 р. (ПСРЛ II, 358); [7, 167], *Уньжъ*, 1148 р. (ПСРЛ VI, 43); [7, 167], а можливо, й *Ньжатинъ*, 1135 р. (ПСРЛ I, 303); [7, 93].

Дальня периферія. Антропоніми **Ньга*, пор. *Ньгъ* (Мор., 140), **Уньгъ*, пор. *Унекъ, Уникъ* (Мор., 197), *Ньжата* (ПСРЛ XXV, 33), пор. *Nežata* (Sv., 164) могли побутувати як відкомполітні деривати імені-комполіта **Уньнмъ*. До того ж *Ньга* цілком імовірно міг походити від якогось із антропонімів *Милонъгъ, Миронъгъ, Перенъгъ* (Туп., 307, 357). Первісна апелятивна семантика постпозитивного компонента *-нъг(a)* < праслов. **něga* ‘радість’ (ЕСУМ IV, 95 – 96); препозитивного компонента *Унь-* < праслов. **unij(ь)* ‘кращий’ (Sv., 90); *униш* ‘кращий; ліпший’ [16, 21].

Інтерпретаційна зона. За народними переказами *Ньжатинъ* – *нежата нива* – первісне місце битви між руськими князями; *Ніжин* – *ніжне*, добре місто.

У *Ніжині* збережено близько 300 історичних будівель, понад 70 з яких мають вагомий культурний та історичний цінність. Це стало підставою утворення дескрипції *музей під відкритим небом*.

Про *Ніжин* (Чрн.) див. ще [7, 93, 167; 12, 346 – 347; 20, 244 – 245].

Ядерна зона. Пирятин (Пл.).

Ближня периферія. **ПирАта* + *-инъ* → *ПирАтинъ* → *Пириятин*. Ойконім мотивовано антропонімом **ПирАта*. Прадавній *градъ* засвідчено в Лаврентіївському літописі 1154 р., *вза ПирАтинъ* (ПСРЛ I, 342); [7, 101]. У час належності польському воєводі Лопаті *Пириятин* іменувався *Лопатино* [12, 376], а з переходом у руки черкаського старости Михайла Вишневецького на короткий період поселення було назване *Михайлове* (*Пириятинъ*, або *Михайлове* (АЮЗР VII, III, 297–299); [7, 102]).

Дальня периферія. Слов'янська автохтонна відкомполітна особова назва **ПирАта* є суфіксальним дериватом композитного імені *Пирогостъ* (Мор., 151). Первісна апеліативна семантика відкомполітного компонента *Пир(о)-* < прасл. *pirъ*, давньорус. *пиръ* ‘бенкет’, пов'язане з *piti* ‘пити’ (ЕСУМ IV, 372).

Інтерпретаційна зона. Олексій Стрижак наводить народноетимологічну версію про *Пириятин* як про місце, де *тиряли* (кидали) через тин ворогів. Зрозуміло, що з такою гіпотезою учений не погоджується та зазначає, що давньорус. особове ім'я **ПирАта* – зменшене утворення від *Пирогостъ*, а сам *Пирогостъ* був, очевидно, видним боярином у Києві XI–XII ст. [7, 102].

Місто *Пириятин* – не єдине поселення з такою назвою. Відомі ще два однойменні села, на Львівщині та Рівненщині. Щодо першого ойконіма, то Мирон Кордуба зарахував його до відантропонічних утворень, де «ім'я *Перата* – з *Пер*, не в'ясненого значення» [9, 14]. Семантику оніма «в'яснив» Михайло Худаш, навівши антропонічний ряд, **Пирата* < *Пир* (Вес., 245) < *Пирогостъ* (Мор., 151); [17, 161].

Розглядаючи генезу *Пириятин* Рівненщини, Ярослав Пура компонент композитного імені *Пир-* також потрактує як утворення від *пиръ* ‘угощення, пиршество’, ‘праздник, празднование рождения’ (Срезн. II, 933 – 943); [14, 73].

Про *Пириятин* (Пл.) див. ще [7, 101 – 102; 12, 376; 20, 274].

Ядерна зона. *Путивль* (См.).

Ближня периферія. **Путивъ* / **Путимъ* + *-*ъ* → *Путивль*. Астіонім мотивовано антропонімом **Путивъ* / **Путимъ*. Літописне місто, засвідчене 1146 р. як *Путивль* / *Путимль*, *къ Поутивлю* (ПСРЛ II, 333); [7, 112]; *поидоша Путимлю* (ПСРЛ I, 108); [7, 112]. Історики стверджують, що засновано місто ще раніше, ніж відома перша писемна згадка про нього – 989 р., а в XII – XIII ст. це було одне із найбільших укріплень Чернігово-Сіверської землі, центр удільного князівства, міцний і надійний форпост.

Дальня периферія. **Путивъ* або **Путимъ* – відкомполітні деривати якогось зі слов'янських автохтонних імен-композитів типу **Путивой*, **Путимысль*. Первісна апеліативна семантика відкомполітного компонента *Пути-* < праслов. *potъ* < індоев. **pont-* ‘дорога, брід, міст’, пов'язане чергуванням голосних з **pent-* ‘ступати, йти’ (ЕСУМ IV, 642).

Інтерпретаційна зона. Фінальний компонент *-ль* не дає жодих шансів етимологічним дискусіям про гідронічну трансонімізацію (від назви річки *Путивльки*, яка сама є похідним утворенням [7, 112]), а тим більше народній етимологізації про заснування поселення *на путі*.

Образна дескрипція *град Ярославни* нагадує про героїчну історію *Путивля*, про доньку галицького князя Ярослава Осмомисла *Євфросинію Ярославну* та про легендарний твір «Слово о полку Ігоревім».

Про *Путивль* (См.) див. ще [7, 112; 8, 228–228; 12, 395; 20, 292–293].
Ядерна зона. Радехів (Лв.).

Ближня периферія. Радех + *-ів* (< *-овъ*) → *Радехів*. В основі назви поселення лежить антропонім *Радех*. Астіонім засвідчено в писемних джерелах наприкінці XV ст., *Radzechow*, 1493 р. (AGZ XIX, 412).

Дальня периферія. Радех (пол. *Radziech* (Mal., 73) – суфіксальний дериват від гіпокористики *Радъ* (Мор., 164). Таке ім'я утворилося від якогось із слов'янських автохтонних особових імен-комполит типу *Ради-вой*, *Радиградъ*, *Радимиль*, *Радимиръ*, *Радобудъ* (Мор., 162, 163), *Bohurad*, *Dotarad* (Sv., 83). Первісна апелятивна семантика відкомполитного компонента *Рад-*, *-rad* < прасл. *radъ* 'радий' (ЕСУМ V, 11).

Інтерпретаційна зона. Народноетимологічна версія походження назви міста побудована «на грі слів» *радо ховатися*. Зрозуміло, що в такий спосіб астіонім утворитися не міг.

Сьогодні, як і в XIX ст., інфраструктура поселення, особливо центральної його частини, сприяє побутуванню дескрипції *місто-сад*, а відома пісня «Ой, то *Радехів*, ой то не місто не село...» – жартівливої дескрипції *не місто не село*.

Про *Радехів* (Лв.) див. ще [12, 396; 17, 169; 20, 294].

Ядерна зона. Рахів (Зк.).

Ближня периферія. Рах + *-ів* (< *-овъ*) → *Рахів*. Утворення назви поселення мотивовано антропонімом *Рах*. Найдавніша інформація про населений пункт засвідчена в писемних джерелах 1447 р., де астіонім зафіксовано як *Racho* (Дэже, 266).

Дальня периферія. Слов'янська автохтонна особова назва *Рахъ* (Мор., 167; Туп., 391), блр. *Рах* (Бір., 350), пол. *Rach* (SSNO IV, 409), ч. *Rach* (Sv., 293), хрв. *Rach* (Leks., 541) – дериват від якогось із імен-комполитів типу *Радимиръ*, *Раножиръ*, *Растимиръ*, *Ратиборъ* [17, 174]. Оскільки відкомполитний компонент *Рахъ* міг утворитися від імен-комполитів з препозитивним *Ради-*, *Рано-*, *Расти-*, *Рати-* тощо, визначити його первісну апелятивну семантику вкрай проблематично.

Василь Лучик стверджує, що гіпокористика *Рах* могла утворитися і від імені *Рафаїл* [12, 399]. Щоправда, в словнику Івана Трійняка (Тр., 310), де зібрано максимальну кількість церковно-християнських іменних варіантів, підтвердження цієї думки не знаходимо.

Інтерпретаційна зона. Топонімічні легенди пов'язують генезу ойконіма з рухом опришків, які нібито *рахували* тут відібране у багатіїв добро та ділили його між бідняками, або ж із купцями, що на шляху з Трансильванії та Угорщини до Галичини *рахували* у цій місцевості свої прибутки.

Географічне розташування найбільш високогірного міста нашої держави (340 м. над рівнем моря) покликано до життя дескрипцію *найвище місто України*.

За 18 км. від *Рахова* в селі *Ділове* встановлено пам'ятний знак із вказівкою на географічний центр Європи: «Постійне, точне, одвічне місце».

Центр Європи, визначений дуже точно за допомогою спеціального приладу, створеного в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів та паралелей. Рік 1887». Тому *Raxiv* ще умовно називають *центром Європи*.

Про *Raxiv* (Зк.) див. ще [12, 399; 17, 174; 20, 296].

Ядерна зона. Рогатин (ІФ).

*Ближня периферія. *Рогата + -ин → Рогатин.* Назву поселення мотивовано антропонімом **Рогата*. Поселення відоме з 1184 р. [22, 336], хоча архівні джерела зберегли писемні свідчення про його назву тільки з 1432 р., *Rohatyn* (AGZ II, 94).

*Дальня периферія. *Рогата*, пор. *Рогатъ* (Мор., 168) – похідне суфіксальне утворення від антропоніма *Рогъ* (Мор., 168; Туп., 393), відкомPOSITного деривата, що виник шляхом усічення слов'янських автохтонних особових імен-комPOSITів з препозитивним або й постпозитивним компонентом *Рог[о]-*, *-рогъ* типу *Роговладъ*, *Рогнѣдъ* (Мор., 168), пол. *Brzmirog*, *Muszczyrog*, *Ostrorog*, *Skrobirog* (SSNO IV, 479). Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Рог-* < прасл. *rogъ* < індоєв. **rogo-s* 'ріг' (ЕСУМ V, 88).

Інтерпретаційна зона. Легенда про *оленя-рогача*, який вивів із лісу заблукалу на полюванні дружину Ярослава Осмомисла, не тільки в душі народної етимології інтерпретує назву міста, але й посприяла зображенню на його гербі та прапорі оленячих ріг. Печатку у вигляді оленячого рога з літерою R *Рогатин* отримав ще 1415 р.

Дескрипція, яка віддавна зберігається за містом, хоча досі нема певності у її повній достовірності, – *місто Роксолани*. Вважається, що саме звідси була викрадена та продана в турецьку неволю Настя Лісовська – *Роксолана*.

Про *Рогатин* (ІФ) див. ще [3, 144; 10, 117; 12, 403; 17, 175; 20, 300; 21, 267 – 268].

Ядерна зона. Теремовля (Тр.).

*Ближня периферія. *Теребовъ + -*ъ → Теремовль.* Ойконім мотивовано антропонімом **Теребов*. 1097 р. – дата першої відомої писемної фіксації назви поселення, *роздаяль Всеволодъ городы <...> Теремовль Василкови* (ПСРЛ I, 267); [7, 157]. Час заснування цього найдавнішого населеного пункту не лише Тернопільщини, а, можливо, й усієї Галичини сягає щонайменше кінця або навіть середини першого тисячоліття нової ери, бо коли вперше в писемних пам'ятках згадується *Теремовль*, то це уже була столиця удільного князівства із добре укріпленим замком [2, 3].

*Дальня периферія. *Теребовъ* – відкомPOSITне утворення давньослов'янської особової назви *Теребовитъ* (пор. пол. *Trzebowit* (SSNO V, 480), ч. *Třebovit*, словц. *Trebovit* (Sv., 89). Первісна апелятивна семантика відкомPOSITного компонента *Тереб(o)-* < прасл. **terbiti* 'чистити, очищати', утворене від основи **ter-(ti)* 'терти' (ЕСУМ V, 549).

Інтерпретаційна зона. Відантропонімну версію генези ойконіма першим запропонував Йосип Галічер, а далі підтримали з певними корективами щодо базового антропоніма Ярослав Рудницький, Антонін Профоус (щодо чеських ойконімів подібної структури), Володимир Нерознак, Михайло Худаш, Дмитро Бучко.

Однак нерідко походження ойконіма *Теребовля* та інших семантично подібних назв (*Теребежі* (Лв.), *Теребляче* (Чрв), *Теребля* (Зк.), *Теребовичі* (Вл.) тощо) пов'язують із дієсловом *теребити* в значенні 'очищати поле від кущів, дерев' (Гр. IV, 255), *теребити*, *тереблю* 'розчищати' (Срезн. III, 950), у північнорос. говорах *тереб* 'розчищена від чагарника під ниву земля', *тереба* 'сіножать, луки', 'болотяне, оточене лісом місце' (ЭСРЯ IV, 45). Ярослав Редьква у цьому ракурсі та з глибоким аналізом слов'янського ойконімно-мікротопонімно-гідронімного матеріалу наводить «етнічно-антропогенну версію», за якої назву старокняжого міста *Теребовлі* пов'язує з іменуванням племені *теребовляни* 'жителі витереблених, розчищених під посіви територій' [15, 74].

Про м. *Теребовля* (Тр.) див. ще [1, 266; 7, 157; 12, 468; 17, 205; 20, 349].

Ядерна зона. Чернігів (обл. центр).

*Ближня периферія. *Чьрнигъ + -iv (< -овъ) → Чьрниговъ → Чернігів.* Назву поселення мотивовано антропонімом **Чьрнигъ*. *Чернігів* – літописне місто, одне з найстаріших на українських землях, колишня столиця великого Чернігівського князівства, центр Сіверської землі, на *Чернигов*, 907 р. (ПСРЛ I, 31); [7, 173]; *изъ Чернигова*, 945 р. (ПСРЛ I, 48–49); [7, 173].

Дальня периферія. Антропонім **Чьрнигъ* – суфіксальне утворення від гіпокористики *Чернь* (ССУМ II, 537), що виникла шляхом усічення давніх слов'янських композитних імен з препозитивним компонентом *Черн[о,у]*-типу *Черноборъ*, *Черномиръ*, *Черномужъ*, *Чернимиръ*, *Черниславъ* (Мор., 206). Первісна апелятивна семантика відкомполітного компонента *Черн(о)*- < прасл. **сьгъ* < **сьгхъ* 'чорний' (ЭСРЯ IV, 346), див. ще (ЕСУМ VI, 342).

Інтерпретаційна зона. Окремі дослідники схильні бачити етимологію поселення антропонімом *Чьрнига / Чьригъга*, а суфікс *-iv (< -овъ)* замість *-инъ*, як того вимагала би основа на *-а* пояснюють експансією численних топонімів на *-iv* [13, 465; 7, 174].

Легенди пов'язують назву міста з *чорним* лісом, *чорним* гаєм, князем *Чорним*, його дочкою *Чорною* чи *Цорною*, або навіть ідуть далі в глибину віків, коли Клавдій Птолемей описує на місці *Чернігова* місто *Серим*, яке нібито стало іменуватися *Сернігів* (від *сарн*, які водилися в *чорних* лісах), а з часом прийняло теперішню назву.

Про *Чернігів* (обл. центр) див. ще [7, 174; 12, 507; 20, 384].

Висновки. Антропоніми – одні з найбільш культуроємних мовних знаків, тож лінгвокультурологічний портрет астіонімів, мотивованих особливими власними іменами, є фундаментальним матеріалом для пізнання культури народу, розуміння його національної специфіки, регіонального характеру. З-поміж обширу сучасного українського астіонімікону ми виокремили назви одинадцяти міст: *Болехів*, *Бучач*, *Любомль*, *Ніжин*, *Пирятин*, *Путивль*, *Радехів*, *Рахів*, *Рогатин*, *Теребовля*, *Чернігів*. Народні перекази, як правило, пов'язують імена цих поселень з легендарними подіями. В ономастиці ж усталеною є думка про їхню первісну мотивацію слов'янськими автохтонними відкомполітними особливими назвами. В них відбито приватновласницький аспект культури назвотворення, володіння

землею, належність поселення власникові, засновникові передбачало збереження в назві поселення імені конкретної особи. Етимонами назв міст стали слов'янські автохтонні відкомпонітовані особові імена *Болехъ*, **Бучакъ* (< *Будимиръ*, *Бутовитъ* чи ін.), *Любомъ*, *Нѣга*, **ПирАта* (< *Пирогостъ* чи ін.), **Путивъ* / **Путимъ* (< **Путивой*, **Путимыслъ* чи ін.), *Радехъ*, *Рахъ*, **Рогата* (< *Роговладъ*, *Рогнѣдъ* чи ін.), **Теребовъ* (< *Теребовитъ*), **Чърнигъ* (< *Чернимиръ*, *Черниславъ* чи ін.). Засвідчені відомими ономастиконами або реконструйовані, вони демонструють характер іменника українців.

Крім офіційних назв міст сьогодні активно побутують дескрипції / конотоніми, які суттєво доповнюють лінгвокультурологічний портрет астіонімів, *місто роверів* (*Болехів*), *Бодетаун* (*Любомль*), *музей під відкритим небом* (*Ніжин*), *град Ярославни* (*Путивль*), *місто-сад*, «*ні місто ні село*» (*Радехів*), *найвище місто України*, *центр Європи* (*Рахів*), *місто Роксолани* (*Рогатин*).

У моделюванні лінгвокультурологічного портрета усіх астіонімів України вбачаємо перспективи наших подальших студій.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АЮЗР – Архив Юго-Западной России. Киев, 1886.
 Бір. – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
 Вес. – Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва, 1974.
 ГЕУ – Географічна енциклопедія України, в 3 т. Київ, 1989–1993.
 Гр. – Грінченко Б. (упорядник). Словарь української мови, у 4 т. Київ, 1996.
 Дژه – Дژه Л. Очерки по истории закарпатских говоров. Budapest, 1967.
 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови, у 7 т. Київ, 1982–2012.
 ЭССЯ – Этимологический словарь русского языка, в 4 т. Москва, 1964–1973.
 ІМС ІФ – Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. Київ, 1971.
 Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именованослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. Санкт-Петербург, 1867.
 ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. I–II.
 ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Київ, 1977–1978. Т. 1–2.
 Срезн. – Срезневський І. І. Матеріали для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1893. Т. 1–3.
 Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ, 2005.
 Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт-Петербург, 1903. Т. 6.
 АСЗ – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868–1935. Т. 1–25.
 Лекс. – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
 Мал. – Malec M. Staropolskie skrocone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych. Wrocław etc., 1982.
 SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław etc., 1965–1985. Т. 1–7.
 Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич, 2017. 316 с.
2. Бучко Д. Свідки княжої доби. *Свобода*. 2000. № 50 (1271). С. 3.
3. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля). Історико-етимологічний словник. Івано-Франківськ ; Снятин, 2007. 199 с.
4. Гнатишак Ю. Слова з Болехова. Львів, 2017. 636 с.
5. Грещук В. Лінгвістичні дані в дослідженнях Ярослава Пастернака княжого Галича. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України, Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*. С. 198–202.
6. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVIII ст. Київ, 1988. 169 с.
7. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985. 256 с.
8. Іваненко О. В. Назви поселень Сумщини. Київ, 2017. 336 с.
9. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів, 1938. 22 с.
10. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля. Дрогобич, 2000. 88 с.
11. Луцик В. (укладач). На зламі тисячоліть. Болехів та околиці. Болехів, 2003. 154 с.
12. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ, 2014. 544 с.
13. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. Москва, 1966. 510 с.
14. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. Львів, 1990. 142 с.
15. Редька Я. Тербовля етнічно-антропогенна vs. Тербовлі антропонімічної та «жертвовної». *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 355–367.
16. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Київ, 1991. 268 с.
17. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних назв). Київ, 1995. 360 с.
18. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців, історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. 432 с.
19. Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ, 2001. 189 с.
20. Янко М. Т. Топонімічний словник України. Київ, 1998. 428 с.
21. Яцій В. О. Ойконімія Івано-Франківської області, Історико-етимологічний словник. Київ, 2015. 389 с.
22. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648. Opole, 1963. 385 s.
23. Makarski W. Nazwy miejscowosci dawnej ziemi przemyskiej. Lublin, 1999. 429 s.

REFERENCES

1. Buchko, D., Kotovych, V. (2017). The origin of the names of settlements Ternopil. Drohobych : Posvit. [in Ukrainian].
2. Buchko, D. (2000). Witnesses of princely age. Freedom, 50 (1271), 3. [in Ukrainian].

3. Haborak, M. (2007). Names of settlements of Ivano-Frankivsk (Boykivshchyna, Hutsulshchyna and Opillya). Historical and Etymological Dictionary. Ivano-Frankivsk, OIPPO – Sniatyn, PrutPrynt. [in Ukrainian].
4. Hnatyshak, Yu. (2017). A word from Bolekhiv. Lviv. [in Ukrainian].
5. Greshchuk, V. (1998). Halych and Halych Land in the State-Building Processes of Ukraine, Proceedings of the International Jubilee Scientific Conference. P. 198–202.. [in Ukrainian].
6. Demchuk, M. O. (1988). Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the fourteenth and seventeenth centuries. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Etymological Dictionary of the Chronicles of Southern Rus (1985). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Ivanenko, O. V. (2017). Names of settlements of Sumy region. Kyiv : KMM. [in Ukrainian].
9. Korduba, M. (1938). What do the names of the residences tell us? Lviv. [in Ukrainian].
10. Kotovych, V. (2000). The origin of the names of the settlements of Opilia. Drohobych : Vidrozhennia. [in Ukrainian].
11. Lutsyk, V. (Eds.). (2003). At the turn of the millennium. Bolekhiv and its surroundings. Bolekhiv. [in Ukrainian].
12. Luchyk, V. V. (2014). Etymological Dictionary of Toponyms of Ukraine. Kyiv : Akademiia . [in Ukrainian].
13. Nykonov, V. A. (1966). Short toponymic dictionary. Moskva : Mysl. [in Russian].
14. Pura, Ya. O. (1990). The origin of the names of settlements in Rivne region. Lviv : Svit. [in Ukrainian].
15. Redkva, Ya. (2012). Terebovaya ethno-anthropogenic vs. Terebovly anthroponymic and «sacrificial». Bulletin of the University of Lviv. The series is philological. Vol. 56 (1). P. 355–367.. [in Ukrainian].
16. Khudash, M. L., Demchuk, M. O. (1991). The origin of Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (by antroponymic formations). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
17. Khudash, M. L. (1995). Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (Formation from Slavic autochthonous composite abbreviated personal proper names). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
18. Chuchka, P. P. (2011). Slavic personal names of Ukrainians, a historical and etymological dictionary. Uzhhorod, Lira. [in Ukrainian].
19. Shulhach, V. P. (2001). Oykonimy of Volyn, Etymological dictionary-reference book. Kyiv : Kyi. [in Ukrainian].
20. Ianko, M. T. (1998). Toponymic dictionary of Ukraine. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian].
21. Iatsii, V. O. (2015). Oykonimy of the Ivano-Frankivsk region, Historical and etymological dictionary. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
22. Hornowa, E. (1963) Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648. Opole. [in Ukrainian].
23. Makarski, W. (1999). Nazwy miejscowosci dawnej ziemi przemyskiej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL. [in Polish].

**ASTIONIMS OF UKRAINE MOTIVATED BY COMPOSITE
ANTHROPONIMS, LINGUISTICS AND CULTURAL PORTRAITS**

Vira KOTOVYCH

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych
State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych).*

E-mail: virako@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6370-8135

*In the article outlines a linguistics and cultural portrait of astionims of Ukraine, motivated by Slavic autochthonous decomposite personal names. Eleven of the following city names have been identified, Bolekhiv, Buchach, Lyuboml, Nizhyn, Piryatin, Putivl, Radekhiv, Rakhiv, Rohatyn, Terbovlya, Chernihiv. Their etymons were the anthroponyms, Болехъ, *Бучакъ (< Будимиръ, Бутовитъ et al.), Любомль, Нѣга, *ПирАта (< Пирогостъ et al.), *Путивъ / *Путимъ (< *Путивой, *Путимысль et al.), Радехъ, *Розата (< Розовладъ, Рознѣдъ et al.), *Теребовъ (< Теребовитъ et al.), *Чернигъ (< Чернимиръ, Черниславъ et al.). It is proved that astionymes more vividly than commons, reproduce the spirit and trends of the epoch that called them to life, and project the center-centric processes on the formation of the name-forming color of other settlements.*

The formation of a linguistics and cultural portrait was carried out according to the following scheme, nuclear zone (current city name, its localization); near periphery (scientific genesis of astionym with etymon explication); interpretation zone (probable scientific versions of the genesis of the astionym or its etymon; folk-etymological legends; descriptions; conotonyms, etc.). It is emphasized that composite anthroponyms are a Slavic anthroponymy heritage that goes back to the pre-Indo-European era.

Because of the consonance of the root morphemes of the composite derivatives with the appellate or the appellate, researchers often refer many of them to the consideration of videopellatory names. However, certain traditions of distinguishing from composite and videopatitive personal names have made it possible to attribute the astionyms outlined in the exploration to those motivated by the composite anthroponyms.

In addition to the official names of cities, descriptors / conotonyms, which have been collected and first introduced into scientific circulation, are actively active today.

It is proved that anthroponyms are one of the most cultural linguistic signs, so linguocultural portrayal of astionyms, motivated by personal names, is a fundamental material for the knowledge of the culture of the people, understanding of national specificity, regional character.

Key words: *astionym, Slavic autochthonous decomposite personal name, linguistics and cultural portrait, anthroponymic code.*

Статтю подано до редколегії 2.10.2019.